
MODLITBA ZA ČISTOTU V RUKOPISECH JOSIFO-VOLOKOLAMSKÉHO KLÁŠTERA

(GIM, JEPARCH 160, 164 A 165)

FRANTIŠEK ČAJKA

THE PRAYER FOR PURITY IN MANUSCRIPTS OF THE IOSIFO-VOLOKOLAMSK MONASTERY (SHM, EPARCHIAL COLLECTION, NO. 160, 164 AND 165)

The study deals with three so far unexplored manuscripts of a prayer called *Molitva o izbavljenii otъ blōda* (*The Prayer for Purity*). The text of the prayer is preserved in the manuscripts Jeparch 160, 164 and 165 from the fourth quarter of the 15th century to the twenties of the 16th century, which are part of the manuscript collection from the Iosifo-Volokolamsk Monastery (State Historical Museum, Eparchial Collection, Moscow). The close relationship of known manuscript versions of the prayer contained in the manuscripts of Czech Church Slavonic *Forty Gospel Homilies* by Pope Gregory the Great (*Besědy na evangelije*) and in the ancient *Euchologium Sinaiticum* strongly reinforces the hypothesis about the Great Moravian origin of their common archetype. The aim of the study is to reveal the relationship of the newly registered texts Jeparch 160, 164 and 165 to familiar texts. An integral part of the study also deals with an edition of the prayer and its critical apparatus based on the text of all known (edited) manuscripts of the prayer.

Keywords: Old Church Slavonic, Church Slavonic, paraliturgical texts, prayers

Modlitba za čistotu (*Molitva o izbavljenii otъ blōda*) je jedním ze starobylých dokladů textů paraliturgické povahy ve staroslověnském písemnictví.⁽¹⁾ Spolu se *Slovem za nemocné* (*Slovo boľeštichъ radi*) patří mezi památky zachované v kanonickém staroslověnském znění *Euchologia sinaj-*

1 Příspěvek vznikl v rámci projektu MK ČR, NAKI II č. DG16P02Ho24 „GORAZD: Digitální portál staroslověnštiny“.

ského (Euch) z 11. století.⁽²⁾ Oba texty jsou také součástí rukopisů *Besěd na evangelije* (Bes), které představují českokírkevněslovanský překlad latinského homileticko-exegetického díla *XL homiliarum in Evangelia libri duo* papeže Řehoře Velikého (pontifikát 590–604).⁽³⁾ V rámci česko-ruských kulturních vztahů pronikla tato památka do ruského prostředí, kde se stala oblíbenou součástí starého ruského písemnictví. Rukopisně jsou Bes doloženy pouze ve východoslovanském prostředí jednak v několika relativně úplných rukopisech počínaje 13. stoletím, jednak v množství textových výtahů v různých typech sborníků. Jedinou výjimku představuje raritní doklad krátké citace textu Bes v srbskokírkevněslovanském rukopisu Chil 442, který je spojen s klášterním prostředím na Athosu.⁽⁴⁾

V případě *Modlitby za čistotu* i *Slova za nemocné* nebyla zjištěna řecká, latinská či starohornoněmecká předloha. Nelze tedy i vyloučit, že obě památky mohou představovat díla originální.

Výskyt zápisů obou modliteb v kodexu Euch (který obsahuje nesporně i některé texty velkomoravského původu) a v rukopisech českokírkevněslovanských Bes vedl ke stanovení hypotézy o velkomoravském původu obou modliteb.⁽⁵⁾ Oba texty byly (nejspíše jako součást velkomoravského dědictví) tradovány v českém prostředí 10.–11. století, přičemž se českým prostřednictvím dostaly jako nedílná součást rukopisů Bes na Rus.⁽⁶⁾

2 Edice Nahtigal (1942), fototypické vydání Nahtigal (1941).

3 Překlad byl pořízen v 11. století v přemyslovských Čechách, nejspíše v souvislosti s činností Sázavského kláštera (1032–1096/1097). Edice Konzal (2005), Konzal – Čajka (2006).

4 Viz Čajka (2018b).

5 O západoslovanském původu obou modliteb uvažoval již A. I. Sobolevský (1910: 105), který jejich vznik kladl do českého prostředí 10.–11. století.

6 Srov. Mareš (2000a: 284), Vepřek (2008: 444), Vepřek (2010: 44), Vepřek (2014: 268–269), podobně Čajka (2013, 51). Nejspíše právě předpokládaný velkomoravský původ *Modlitby za čistotu* a *Slova za nemocné* vedl F. V. Mareše k jejich nezařazení do jím připravené antologie českokírkevněslovanských památek, srov. Mareš (1979). – Absence obou modliteb v rukopisech jedné z linií textových zachování Bes (která vychází z (hyp)archetypu rukopisu Uvarovského) vede J. Reinharta (2000: 257) k domněnce, že obě modlitby byly zařazeny do rukopisů Bes až v ruském prostředí. Uvedený předpoklad sice nelze zcela vyloučit, přesto se však z důvodů věcných a textologických jeví jako pravděpodobnější zařazení obou modliteb k textu Bes již v českém prostředí.

Pro další bádání v této oblasti bylo velmi důležité zjištění dalších rukopisných zachování obou modliteb ve východoslovanském prostředí, které jsou však zapsány „samostatně“, tj. v rukopisech neobsahujících text Bes.⁽⁷⁾

Rozšiřující se materiálůvá základna umožnila díky novým nálezům rukopisných záznamů stanovení základních textologicky relevantních vztahů mezi třemi skupinami textů.⁽⁸⁾ Uvedené skupiny tvoří znění zachované v Euch, znění zachovaná jako součást rukopisů Bes a texty zapsané v samostatných zápisech ve sbornících ruské provenience. Ze závěrů našeho dosavadního studia vyplývá stanovení dvou blízkých znění *Modlitby za čistotu*, která reprezentuje na straně jedné text zapsaný v Euch a na straně druhé zápisy textu modlitby východoslovanské provenience (jako součást kodexů Bes i jako samostatné zápisy). Obě velmi blízká znění vycházejí mimo pochybnost ze společného archetypu. Dále byla doložena genetická souvislost mezi texty zachovanými v rukopisech Bes a texty zapsanými v různých typech sborníků ruské provenience.

Cílem studie je uvedená zjištění na základě nového materiálu prověřit. V předložené studii bude představen nový, v kontextu bádání o *Modlitbě za čistotu* dosud neznámý materiál tří rukopisů pocházejících z Josifo-Volokolamského kláštera. Uvedený materiál bude také edičně zpřístupněn.

SROVNÁVANÝ MATERIÁL

Dosud známá znění modlitby budou v následující ediční i analytické části práce reprezentovat rukopisnou tradici a) staroslověnskou a b) ruskou.

Rukopisnou tradici staroslověnskou tvoří jediný zápis textu modlitby zachovaný v Euch. Text modlitby je zapsán na foliích 36b 16 – 37a 20.

Rukopisná tradice zachovaná v ruském prostředí je tvořena dvěma okruhy textů. Jednu skupinu tvoří zápisy textu modlitby v rukopisech obsahujících text Bes. Uvedený materiál reprezentují v této práci tři relativně úplné rukopisy (Pogod, Q, Synod), jejichž materiál byl zařazen do dvojdílné

7 Viz Čajka (2013), (2018b).

8 Čajka (2013: 52), (2018b: 108).

né edice památky.⁽⁹⁾ Okruh dokladového materiálu jsme doplnili i textem rukopisu Synod 992, který je součástí *Velikých četjích minejí* metropolity Makarije.⁽¹⁰⁾

Všechny uvedené rukopisy Bes představují zástupce početněji zastoupené textové linie Bes vycházející z hyparchetypu rukopisu Pogodinského (Pogod).⁽¹¹⁾ Text *Modlitby za čistotu* a také *Slova za nemocné* je v rukopisu Pogod připojen k vlastnímu homileticko-exegetickému textu papeže Řehoře Velikého, v případě všech ostatních rukopisů (Q, Synod, Synod 992) je pak přímo včleněn do jejich textu jako 17. homilie.

označení	signatura	původ	datece	zápis
Pogod	Погод 70	ruskocsl.	13. století	328bβ 1 – 30
Q	Q. I. 1202		14. století	111b 23 – 112a 24
Synod	Синод 47		17. století	84a 6 – 15
Synod 992	Синод 992 (II 789)		1. polovina 16. století	235c 26 – 235d 17

Druhou skupinu zápisů *Modlitby za čistotu* ruské provenience představují znění zachovaná v samostatných zápisech v různých typech sborníků. Novější bádání poukázalo zejména na ty zápisy modlitby, které byly součástí knižního fondu Trojicko-sergijevské lávry (TSL 277, 747, 771).⁽¹²⁾ Uvedené rukopisy jsou v současnosti uloženy pod příslušným číslem jako součást fondu s označením ф. 304.I. v Ruské státní knihovně (Российская государственная библиотека, РГБ) v Moskvě.⁽¹³⁾

Další známé a edičně zpřístupněné znění *Modlitby za čistotu* je součástí ruskocírkevněslovanského rukopisu KB 12/1089, který pochází ze třetí

9 Konzal (2005), Konzal – Čajka (2006).

10 Weiher et al. (1998: 470).

11 Reinhart (2000: 286).

12 Viz Čajka (2013).

13 K popisu rukopisů TSL 277, TSL 747 a TSL 771 a další literatuře předmětu souhrnně viz Čajka (2013: 45–46).

čtvrtiny 16. století.⁽¹⁴⁾ Rukopis byl dříve součástí majetku Kyrillo-Bělozerského kláštera. V současnosti je zařazen pod signaturou KB 12/1089 jako součást fondu (ф. № 351) kirillo-bělozerské sbírky Ruské národní knihovny (Российская национальная библиотека, РНБ) v Petrohradě.

označení	původ	datace	zápis
TSL 277	ruskocsl.	16. století	23b 15 – 24b 9
TSL 747		1445	460a 16 – 461a 18
TSL 771		1524	338a 4 – 338b 9
KB 12/1089		třetí čtvrtina 16. století	141b 23 – 142a 23

NOVĚ EVIDOVANÁ ZNĚNÍ *MODLITBY ZA ČISTOTU*

Všechny další rukopisné záznamy, které budou následně představeny a taktéž editovány, pocházejí z Josifo-Volokolamského kláštera. V současné době jsou součástí Jeparchiální sbírky uložené ve Státním historickém muzeu (Государственный исторический музей, ГИМ) v Moskvě.⁽¹⁵⁾

JEPARCH 160

Ruskocírkevněslovanský rukopis Jeparch 160 (Епарх № 160) pochází z roku 1523.⁽¹⁶⁾ Jeho obsahem je žaltář doplněný časoslovem a množstvím modliteb (vyskytují se zde např. ranní a večerní modlitby). Uvedený typ žaltáře bývá označován jako *Псалтирь с воследованием* či *Следованная Псалтирь*. Rukopis o rozměru 14,2 × 7,5 cm psaný „poluustavem“ v jednom sloupci obsahuje 592 (591 + I) listů.

14 Čajka (2018b).

15 Charakteristika sbírky a jejího vývoje viz např.: Протасьева – Щепкина (1958); Дмитриева (1991), Дианова – Костюхина (1991), Морозова (2016: 22–23), s rozsáhlou literaturou předmětu viz Алексеев et al. (2011); ke klášternímu prostředí nověji Dykstra (2006). – Děkuji Státnímu historickému muzeu v Moskvě za zhotovení fotokopii textu *Modlitby za čistotu* z rukopisů Jeparch 160, 164 a 165.

16 V soupise rukopisů Josifo-Volokolamského kláštera náležejících do Jeparchiální sbírky Státního historického muzea v Moskvě (Дианова – Костюхина – Поздеева 1991: 236–238) je rukopis opatřen vedle knihovnického označení také průběžným číslem soupisu (č. 227).

Text modlitby je zapsán na fol. 315b 2 – 316a 7 s označením *Молитва святого Григория папы римскаго о избавлении блуда*. Text modlitby je zachován v podobě úplné – obsahuje jak úvodní část (titul), tak navazující jádro modlitby.

JEPARCH 164

Ruskocírkevněslovanský rukopis Jeparch 164 (Епарх № 164) pochází ze čtvrté čtvrtiny 15. století.⁽¹⁷⁾ Rukopis představuje typ žaltáře označovaný jako *Псалтирь с воследованием*. Tvoří jej 530 (I+528+I) listů. Text je psán „poluustavem“ v jednom sloupci na folia o rozměru 15,4 x 9 cm.

Fragmentárně zachovaný text modlitby s označením *Молитва на всяк день . о избавлении блуда* je zapsán na fol. 522a 4–20. Je tvořen pouze druhou částí původního celku (jádrem modlitby) s incipitem Гѣ ѿе хѣ бѣ нѣ . єдинорѣньи сѣе бѣи (...).

JEPARCH 165

Ruskocírkevněslovanský rukopis Jeparch 165 (Епарх № 165) pochází z konce 15. století či z počátku 16. století.⁽¹⁸⁾ Obsahem představeného rukopisu je typ žaltáře označovaný jako *Псалтирь с воследованием*. Kodex psaný „poluustavem“ se dochoval v rozsahu 501 listů o rozměru 15,5 x 9,5 cm. Je však zřejmé, že se závěrečná část kodexu nedochovala.⁽¹⁹⁾

Modlitba za čistotu je zapsána na fol. 277a 21 – 278a 4 s označením *Молитва о избавлении блуда*. Text modlitby je zachován v podobě úplné.

EDICE

Představená edice *Modlitby za čistotu* přináší znění základního rukopisu Jeparch 160 (fol. 315b 2 – 316a 7), které je opatřeno náležitou pomocnou výbavou (označení folia a řádků). Kritický aparát je z praktických důvodů

17 Дианова – Костюхина – Поздеева (1991: 241–242), průběžné číslo soupisu (č. 231).

18 Дианова – Костюхина – Поздеева (1991: 242–243), průběžné číslo soupisu (č. 232).

19 Дианова – Костюхина – Поздеева (1991: 242).

Textové varianty jsou uváděny po jednoduché skobě ([]). V souladu se snahou co nejvíce zpřehlednit dokladový materiál je v případě shody textu s rukopisem Jeparch 160 uveden odkaz na příslušné rukopisy v kulaté závorce za rovnítkem, srov. ни ѡ҃цѣхъ (= Q, Synod, Synod 992)] на свѣтѣхъ Euch, ни въ ѡ҃цѣхъ L TSL 227, TSL 747, ни ѡ҃цѣхъ TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 165, ни на ѡ҃цѣхъ Jeparch 164.

Edice přirozeně zohledňuje také rukopisné záznamy *Modlitby za čistotu* dochované fragmentárně. V části textových variant tak materiál modlitby rukopisu Pogod (část A)⁽²⁰⁾ odpovídá textu od začátku modlitby do sekvence [...] ⲁⲗϥ ϩⲉ ⲛⲟⲙⲓ ⲡⲱⲧⲏⲣⲃⲉ ⲕⲁⲅⲏⲭⲁⲛⲉ̇ :. (rov. Jeparch 160 315b 15). Podobně jsou v téže části edice publikována různočtení rukopisů TSL 771 a Jeparch 164 (část B) odpovídající rozsahu textu Jeparch 160 315b 15 – 316a 7.

315b

2 ѿ . сѣгѡ
григорїа папы рїско . ѿ и зъ-
влєнїи блѡда . ѿ ѿугашень-
5 ѿ плоти . ѿ ѿсхранєнїи зра-
ка блѡна . ѿ ѿпрїятїи всакѡ
дара спєса . ѿ ѿпомышленїа
слѡна . ѿ е҃га вврати оумз
на блѡ . или разꙋгори са оудз
10 плѡный на блѡ . или възрѣвъ
на какова чѣка помысли блѡ .
или оумысли сложенїе то҃га аще
въведе очи срѣца своѣ кз бж .

20 Viz kapitola „Rozsah zachovaných textů Jepharch“.

- 15 и рече тои чѣ млѣвъ сїю . да
бѣдѣ сѣхранѣ . Гѣ и ѿ хѣ бѣ
ншѣ . единоѿ ный сѣпѣ бѣи .
дарѿ ѿца твоѣ сѣхранѣвы-
и аплы своѣ ѿ блѣда . и ра-
дѣнїа (!) плѣти и ѿ зрака блѣн-
20 го . и ѿ помышленїа блѣда .
и оумышленїа сложѣна . и ѿ
взглѣдѣнїа на на люבותѣ-
иць . сѣхранї ма ѿ сї рече-
ный сѣпѣи негѣно сѣни тво-

316a

- еи . ни оуспѣ сѣпѣио дѣи и те-
леси моѣмѣ . и ѿ всего ма на-
стоѣнїа изѣбави сла раба
бѣїа , имѣ . да нескѣрѣненѣ ни
5 срамѣ . тебѣ хѣбѣ всылаѣ . сѣбѣ⁽²¹⁾
сѣ ѿцѣмѣ и сѣымѣ дѣомѣ . ны-
нѣ и прѣи и вѣ вѣкы вѣкѣ , аминѣ . —

TEXTOVÉ VARIANTY

мѣ сѣгѣ григорїа (...) бѣдѣ сѣхранѣ .:] deest in TSL 771, Jeparch 164
мѣ сѣгѣ григорїа папы рїскѣ (= TSL 277, KB 12/1089)] мѣ Euch, Pogod,
Q, Synod, Synod 992, TSL 747, Jeparch 165
ѿ изѣвленїи блѣда (= Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB
12/1089, Jeparch 165)] ѿ збавленїи [и] ѿ блѣда Pogod⁽²²⁾

21 V textu Jeparch 160 je na fol. 316a 5 komentován zápis хѣбѣ výrazem сѣбѣ.

22 Ke skriptci збавленїи (Pogod 328bβ 1) viz A. I. Sobolevský (1910: 103). Uvedený zápis považuje za hláskoslovný bohemismus F. V. Mareš (1963: 422; 2000a: 372), viz též M. Vepřek (2015).

и ѿ помышленїа слѡна (= Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089, Jeparch 165)] deest in Euch

и еѡа (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089, Jeparch 165)] еѣаже Euch, еѣа Pogod

или раз'горѣ са оудъ плѣнын на блѣѣ] ли разоритъ са (!) емоу пльтьнаа пльть Euch, или разгорить са оудъ пльть на пльть Pogod, или разгоритъ са оудъ плотнын на плоть Q, Synod, Synod 992, TSL 277, или разгорить са оудъ плотны на плотны TSL 747, или раз'горит са оу плѣнын на плѣ KB 12/1089, ли разгорит са оудъ плотнын на блѣ Jeparach 165

ПОМЫСЛИ БЛАҢЪ (= Pogod, Q, TSL 277, KB 12/1089, Јерарх 165)] ПОМЫСЛИТЬ
НА БЛАҢДЪ Euch, Synod, Synod 992, ПОМЫСЛИТЬ И БЛАҢЪ TSL 747

очи срѣда своѣ (= Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089, Јерарх 165)] очи срѣда си Euch

млтѣѧ сїю (= Euch, TSL 747, KB 12/1089)] сїю молитвоу Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, млтвы єѧ (!) Jерarch 165

ДА БЖДѢ СЪХРАНЕ^Ѡ (= Jeparch 165)] БЖДЕТЪ СЪХРАНЕ^Ѡ Euch, Pogod, Q, TSL 277, KB 12/1089, и БОУДЕТЪ СОХРАНЕ^Ѡ Synod, Synod 992, om. TSL 747

deest in Jeparch 160, Euch, Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, KB 12/1089] МЛТВА СТГО ГРИГОРИА ПАПЫ РИМЗСКАГО ДВОЕСЛОВЦА : TSL 747, МЛТВА СТГО ГРИГОРИА ПАПЫ РИМСКА : ЕГДА СТДЖАЕТЪ БЛДНЫИ ПОМЫЛЪ : TSL 771, М^Ѡ НА ВСА ДНЬ Ѡ ИЗБАВЛЕ^Ѡ[и] БЛОУ^Ѡ Jeparch 164, МЛТВА Jeparch 165

ГІ І^Ѡ ХЕ БЖЕ НИШЕ (...) НЫНѢ И ПРНО И В' ВЪКЫ ВЪКО, АМІИ · —] deest in Pogod ЕДИНОРО'НЫИ (= Q, Synod, Synod 992, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 164, Jeparch 165)] ЕДИНОЧАДЪИ Euch, ЕДИНОР'ННЕ (!) TSL 277

СНЖ БЖІИ (= Q, Synod 992, KB 12/1089, Jeparch 165)] СНЕ БЖЕИ Euch, СНЕ БЖІИ Synod, TSL 277, TSL 747, TSL 771, Jeparch 164

ДАРѠ ѠЦА ТВОЕ^Ѡ (= Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 164)] ИЖЕ ДАРѠ ѠЦА ТВОЕГО TSL 277, ДАРОМЪ ѠЦА СВОЕГО (!) Jeparch 165

СЪХРАНИВЫИ (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 164, Jeparch 165)] СЪХРАНЕИ Euch

Ѡ БЛДДА (= Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 165)] Ѡ БЛД Jeparch 164

РАДЕНІА (!) ПЛОТИ] ОТЪ РАЖДЕЖЕНИѢ БЛДЗНА Euch, Ѡ РАЖЕНИА (!) ПЛОТЬСКАГО Q, Ѡ РАЖЖЕНІА ПЛОТЬСКАГО Synod, Synod 992, KB 12/1089, Jeparch 164, Ѡ РАЖЪЖЕНІА ПЛОТНАГО TSL 277, Ѡ РАЖЪЖЕНІА ПЛОТЬСКАГО TSL 747, Jeparch 165, Ѡ РАЖЖЕНІА ПЛОСКАГО TSL 771

и Ѡ ЗРАКА БЛД'НГО (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, Jeparch 164, Jeparch 165)] deest in Euch, KB 12/1089

БЛДДА (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 164, Jeparch 165)] БЛДЗНА Euch

и ОУМЫШЛЕНІА СЛОЖНА (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089)] deest in Euch, и Ѡ ПОМЫШЛЕНІА (!) СЛОЖНА Jeparch 164, и Ѡ ОУМЫШЛЕНІА СЛОЖНА Jeparch 165

и Ѡ ВЪЗГЛАДАНІА НА НА ЛЮБОВѢИЦЬ (= Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089)] и ОТЪ ВЪЗЪРЪНИѢ НА НА ОЧЕСЪ ЛЮБОВѢИЦЬ Euch, и Ѡ ВЪЗЪГЛАДАНИА НА НЮ (!) ЛЮБОВѢИЦЬ Q, и Ѡ ВОЗЪРЪНІА НА НА ЛЮБОВѢИЦЬ TSL

771, и (sine ѿ) възгладанїа на на любовдѣиць Jeparch 164, и ѿ възгладанїа на на любовдѣиць Jeparch 165

сѣхрани ма (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089, Jeparch 165)] сѣхрани і ма Euch, сѣхрани гїи и мене TSL 771, сѣхрани ма гїи Jeparch 164

ѿ сї реченый (= Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 165)] отъ в'сѣхъ реченъихъ Euch, и инѣ (!) Jeparch 164

deest in Jeparch 160, Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 165] еже ѿ Jeparch 164

не гдѣно (!)] въ годинѣ Euch, не оугодно Q, Synod, Synod 992, TSL 277, KB 12/1089, Jeparch 164, Jeparch 165, не оугодны TSL 747, и не оугодно TSL 771

ни оустѣ (= Q, Synod, Synod 992)] на спѣхъ Euch, ни въ оустѣхъ TSL 277, TSL 747, ни ѿспѣху TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 165, ни на ѿспѣ Jeparch 164

спїию (= Euch, Q, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 164, Jeparch 165)] спасенїе Synod, Synod 992

дїи и телеси моемѣ (= Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089)] дїи и тѣлѣ моему TSL 277, Jeparch 165, дїи мои и телеси моемѣ Jeparch 164

и ѿ всего ма настоѣщаго избави сла раба бжїа , імк .] і отъ сего ма настоѣщаго імк избави Euch, и ѿ всего имарекъ настоѣщаго Q, Synod, Synod 992, TSL 771, Jeparch 165, и ѿ всего избави ма імк сего раба настоѣщаго TSL 277, и ѿ все сего імк настоѣщаго избави ма TSL 747, и ѿ всего и імк настоѣщаго KB 12/1089, и ѿ все грѣхъ настоѣщаго раба твоѣ · імк · Jeparch 164

ни срамѣ (= TSL 747)] deest in Euch, ни сраменъ Q, Synod, Synod 992, TSL 771, KB 12/1089, Jeparch 165, ни посрамленъ TSL 277, нїи посрамленъ Jeparch 164

хвалѣ всылаѣ (= Jeparch 164, хвалоу възсылаѣ TSL 277, хвалѣ в'зылаѣ KB 12/1089)] хвалы въздаѣ Euch, хвалоу возсилаю Q, Synod, Synod 992, TSL 747, Jeparch 165, хвалоу възсылаемъ ю TSL 771

сѣ вѣцѣмъ и сѣтымъ дхѣмъ (= Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 771)] ѿцю и сїноу і сїноу / Euch, со вѣцѣмъ и сѣтымъ дхѣмъ Q, TSL 747, KB 12/1089, Jeparch 164, Jeparch 165

В' ВЪКЫ ВЪКѠ , АМНІ · — (= Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089)] deest in Euch, в вѣ ÷ Q, в вѣКЫ ВЪКѠ TSL 771, в вѣ . АМИНЬ Jeparch 164, · — Jeparch 165 et TSL 771 add.: ГЛА · НІ · ПРѠ ВЪЦРИТ СЯ ГѢ : АМНІ : + ВЪ ВѣКЫ · БГ҃Ъ ТВОИ В СИМНѢ В РѠ и РѠ · СТІ · ХВАЛИ ДІІЕ МОА Г҃А ВЪСХВАЛЮ Г҃А ВО ЖИВОТЕ : : МОЕ : +

ROZSAH ZACHOVANÝCH TEXTŮ JEPARCH

Modlitba za čistotu je zachována jednak v podobě kompletní, jednak fragmentárně. Text modlitby tvoří úvodní část (část A), která zasahuje až do textové pasáže [...] БЖДѢ СЪХРАНЕ .: . Navazující jádro modlitby (část B) je v některých rukopisech označeno jako „Modlitba svatého Řehoře“ (TSL 747, TSL 771) a odpovídá sekvenci Г҃И І҃В Х҃Е БЖЕ НІІЬ [...] нынѢ и пр҃ѣ и в' ВЪКЫ ВЪКѠ , АМНІ · — v rukopise Jeparch 160 315b 15 – 316a 7.

Důsledkem mechanického poškození Pogodinského rukopisu (Pogod) je fragmentární zachování textu modlitby (část A). Zkrácený text památky (část B) je zapsán v rukopise TSL 771.

Nově evidované rukopisy pocházející z Josifo-Volokolamského kláštera představují podle rozsahu textu znění:

- úplné (A+B) – rukopisy Jeparch 160 a 165,
- fragmentární (B) – rukopis Jeparch 164.

rozsah zachování textu	úplnost textu	označení rukopisů
kompletní text	A+B	Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089, Jeparch 160, Jeparch 165
fragment	A	Pogod
	B	TSL 771, Jeparch 164

OZNAČENÍ MODLITBY V RUKOPISECH JEPARCH

Většina samostatných zápisů modlitby pocházejících z ruského prostředí obsahuje odkaz k autorství Řehoře Velikého. Připsání modlitby papeži Řehoři Velikému je velmi pravděpodobně odrazem povědomí prvních opisovačů o souvislosti s textem Bes, z jehož rukopisu byly na Rusi původně přepsány.⁽²³⁾ Později se stal výskyt „řehořovské“ dedikace výrazem ruské písařské tradice. Uvedený způsob dedikace se vyskytuje buď jako součást názvu modlitby (Jeparch 160, TSL 277, KB 12/1089), nebo jako úvodní text druhé části modlitby (TSL 747, TSL 771). Srov.:

TSL 277

23В 15–17: МЛѢВА СѢГО ГРИГОРІА ПАПЫ РИСКАГО Ѡ ИЗБАВЛЕНІИ БЛОУДА [...]

TSL 747

46ОВ 14–16: МЛѢВА СѢГО ГРИГОРИА ПАПЫ РИМЪСКАГО ДВОЕСЛОВЦА :

TSL 771

338а 4–5: МЛѢВА СѢГО ГРИГОРИА ПАПЫ РИМЬСКІА : — ЕГДА СѢЖАЕТ БЛѢНЫИ ПОМЫЛЪ :

KB 12/1089

141b 23 – 142a 1: МН СѢГО ГРИГОРІА ПАПЫ РИМЬСКІА Ѡ ИЗБАВЛЕНІИ БЛѢДА [...]

JEPARCH 160

315b 2–4: МН . СѢГѠ ГРИГОРІА ПАПЫ РИСКІ . Ѡ ИЗБАВЛЕНІИ БЛѢДА [...]

Označení modlitby v rukopise Jeparch 164 je velmi pravděpodobně důsledkem úpravy (záměny, dopsání) se snahou charakterizovat funkci modlitby. Srov.: Jeparch 164 522a 4: МН . НА ВСѦ ДНЬ . Ѡ ИЗБАВЛѢ[И] БЛОУ . [...]

23 Čajka (2013: 51). Na uvedenou souvislost poukázal v případě rukopisu TSL 747 A. I. Sobolevský, viz Sobolevskij (1906: 13), Sobolevskij (1910: 104).

Zvláštní případ představuje znění rukopisu Jeparch 165, které vykazuje jisté textové spojitosti s rukopisem TSL 747.

Oproti skupině zápisů, které považujeme za původnější (TSL 277, KB 12/1085, Jeparch 160), obsahují rukopisy TSL 747 a Jeparch 165 dva diferenční jevy:

- a) počátek modlitby (část A) není opatřen odkazem k autorství Řehoře Velikého,
- b) navazující část B je v obou rukopisech zřetelně vymezena.

a) TSL 747 460a 16–17: мѣтва . ѡ избавлєнии блѡуда [...].

Jeparch 165 277a 21: мѣва ѡ избавлєнїи блѡда [...].

b) TSL 747 460b 14–16: мѣтва сѣго григорїа папы римскаго двоеслова : —
Jeparch 165 277b 12: мѣтва (!)

Způsob označení užitého v rukopisech TSL 747 a Jeparch 165 signalizuje jeho odvozenost ze znění zachovaného v rukopisech TSL 277, KB 12/1089 a Jeparch 160. Výskyt zápisu мѣтва v rukopise Jeparch 165 velmi pravděpodobně reflektuje zkrácení „řehořovské“ dedikace, které bylo provedeno nejpozději při posledním opisu. Dále je také dokladem, že někteří ruští písaři původní souvislý text modlitby segmentovali na dvě části (či přímo na dvě modlitby?). Totožným způsobem strukturuje text i rukopis TSL 747.

V rukopisech Jeparch 165, TSL 747 (a také TSL 277) následuje po textu *Modlitby za čistotu* krátká modlitba označená jako *Молитва, егда стужает блудный помысл* s incipitem: Хѣ мои сѣтелю (Бже сѣтелю мои TSL 747) , тебе послушаша моря и вѣтры Jeparch 165 278a 5–23, TSL 747 461b 1 – 462a 8, TSL 277 24b 9 – 25a 14. Ukazuje se, že alespoň v části východoslovanské tradice byla *Modlitba za čistotu* tradována spolu s uvedenou modlitbou. Je tak velmi pravděpodobné, že dosud méně průhledný název zachovaný v rukopise TSL 771 338a 4–5 мѣтва сѣго григорїа папы римска : — егда стѣждает блѡдныи помыслъ : představuje kontaminovanou podobu označení, které vzniklo v souvislosti s původně navazujícím textem *Молитва, егда стужает блудный помысл*.

PŘÍSLUŠNOST ZNĚNÍ MODLITEB JEPARCH K RUSKÉ TRADICI TEXTU

Pro snazší orientaci uvádíme v části různocnění odkaz na místo textu v rukopisu Jeparch 160, Jeparch 164 a Jeparch 165. V jiných případech nejsou odkazy uvedeny, neboť dané rukopisy již byly edičně zpracovány.

Zaměřujeme se na textologicky relevantní rozdíly mezi zněním ruských textových zachování a Euch. Eventuální dílčí difference (zejména slovosledné a morfologické) mezi zněním ruských rukopisů ponecháváme obvykle stranou.

1. и в сѣхраниеніи зѣака бѣдѣна Jeparch 160 315b 5–6, Jeparch 165 277b 1–2, Q, Synod, Synod 992, KB 12/1089, в сѣхраниеніи зѣака бѣдѣнаго Pogod, и в сѣхраниеніи ѡ зѣака бѣдѣнаго TSL 277, TSL 747
×
и о сѣхраниеніи вѣсего бѣдѣна Euch
2. пріѣтїи всако дѣра спсѣна Jeparch 160 315b 6–7, Jeparch 165 277b 3–4, в приѣтїи спсѣна дароу всакого Pogod, в приѣтїи спсѣнаго дароу всакого Q, TSL 277, KB 12/1089, в приѣтїи спсѣнаго дароу всакого TSL 747, ѡ приѣтїа спсѣнаго дароу всакого Synod, Synod 992
×
о приѣтїи вѣсего дѣра спсѣна Euch
3. и ѡ помышленіа слѣна Jeparch 160 315b 7–8, Jeparch 165 277b 2–3, Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089
×
deest in Euch
4. ѡчи срѣца своѣ Jeparch 160 315b 13, Jeparch 165 277b 10, Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089
×
очи срѣца си Euch

- 25

10. не Ѹгѡно Jeparch 164 522a 13, Jeparch 165 277b 21, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, KB 12/1089, не оугодныѣ TSL 747, и не оугодно TSL 771, не гѡно (!) Jeparch 160 315b 24
×
вѣ годинѣ Euch
11. ни оуспѣ Jeparch 160 316a 1, Q, Synod, Synod 992, ни оуспѣхоу Jeparch 165 277b 21–22, TSL 771, KB 12/1089, ни на Ѹспѣ Jeparch 164 522a 14, ни вѣ оуспѣхѣ TSL 227, TSL 747
×
на спѣхѣ Euch
12. ни срамлѣ Jeparch 160 316a 4–5, TSL 747, ни сраменѣ Jeparch 165 278a 2–3, Q, Synod, Synod 992, TSL 771, KB 12/1089, нѣ посрамленѣ Jeparch 164 522a 17, ни посрамленѣ TSL 277
×
deest in Euch
13. хвалѣ всылаѣ Jeparch 160 316a 5, Jeparch 164 522a 18, TSL 277, KB 12/1089, хвалоу всылаю Jeparch 165 278a 3, Q, Synod, Synod 992, TSL 747, хвалоу възсылаемѣ ю TSL 771
×
хвалы въздаѣ Euch
14. сѣ вѣемѣ и сѣымѣ дѣомѣ Jeparch 160 316a 6, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 771, сѣ оѣемѣ и сѣ сѣымѣ дѣѡм Jeparch 164 522a 18–19, Jeparch 165 278a 3–4, Q, TSL 747, KB 12/1089
×
ѡцю и сѣоу і сѣоуѡу ꙗ Euch
15. вѣ вѣкы вѣкѡ, амѣ · — Jeparch 160 316a 7, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089, в вѣ ÷ Q, в вѣкы вѣкѡ TSL 771, в вѣ ·
аминѣ Jeparch 164 522a 19–20, : — Jeparch 165 278a 4

×

deest in Euch

Uvedená různočtení dokládají dvojí textovou tradici *Modlitby za čistotu* zachovanou v rukopise Euch a v rukopisech ruské provenience. Textové varianty rukopisů Jeparch 160, Jeparch 164 a Jeparch 165 jsou součástí shodných či velmi blízkých znění ruských rukopisů. Ze srovnání vyplývá, že znění rukopisů Jeparch 160, Jeparch 164 a Jeparch 165 jsou součástí ruské textové tradice památky.

SPECIFICKÉ DOKLADY

Z textologického hlediska vykazují nově evidované rukopisy *Modlitby za čistotu* zajímavé shody. Relativní blízkost znění Jeparch 160 a Jeparch 165 dokládají ty společné textové jevy, které se však již v jiných případech nevyskytují. Uvedená místa představují textové inovace vzniklé v ruském prostředí.

1. или раз'горѣ са оудъ плѣныи на блѣ^т Jeparch 160 315b 9–10,
ли разгорит са оудъ плѣныи на блѣ^т Jeparch 165 277b 5–6

×

или разгоритъ са оудъ плѣтъ на плѣтъ Pogod, или разгоритъ са оудъ плѣныи на плѣтъ Q, Synod, Synod 992, TSL 277, или разгоритъ са оудъ плѣныи на плѣныи TSL 747, или раз'горит са оу^т плѣныи на плѣ KB 12/1089

×

ли разоритъ са (!) емоу плѣтънаа плѣтъ Euch

2. да бѣдѣ съхранѣ^т Jeparch 160 315b 14–15, Jeparch 165 277b 11–12

×

бѣдетъ съхраненъ Euch, Pogod, Q, TSL 277, KB 12/1089, и боудетъ сохраненъ Synod, Synod 992, om. TSL 747

Dále bychom poukázali na úpravu textu (předložka *отъ*), která je specifikem rukopisů Jeparch 164 a Jeparch 165, srov.:

1. и ѿ помышленїа (!) слѡна Jeparch 164 522a 10, и ѿ оумышленїа сложна Jeparch 165 277b 18
×
и оумышленїа слож'на Jeparch 160 315b 21, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089
×
deest in Euch

Další inovace zasahující text modlitby jsou již doloženy pouze v jednom z rukopisů.

Ojedinělou skladebnou odchylku lze nalézt v rukopisu Jeparch 160, srov.:

1. и ѿ прїатїи всако дара сїєна и ѿ помышленїа слѡна Jeparch 160 315b 6–8
×
ї ѿ помышленїа сложна и ѿ приатїи всакого дара сїєнаго Jeparch 165 277b 2–4, Euch, Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, KB 12/1089
2. и ѿ всего ма на стоица и збави слад раба бжїа, імк . Jeparch 160 316a 2–4
×
и ѿ все грѣхъ настоицаго раба твоє · імк · Jeparch 164 522a 15–16,
и ѿ всего імк настоицаго Jeparch 165 278a 1–2, Q, Synod, Synod 992, TSL 771, и ѿ всего избави ма імк сего раба настоицаго TSL 277, и ѿ все сего імк настоицаго избави ма TSL 747, и ѿ всего и імк настоицаго KB 12/1089, и отъ сего ма настоицаго імк избави Euch
3. еже є не ѡгѡно сїни твоєи Jeparch 164 522a 13
×
не оуѡно сїни твоєи Jeparch 165 277b 21, Jeparch 160 315b 24, Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 277, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089
4. даромъ ѿца своего (!) Jeparch 165 277b 14
×
дарѡ ѿца твоє Jeparch 160 315b 17, Jeparch 164 522a 6, Euch, Q, Synod, Synod 992, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089, иже дарѡ ѿца твоего TSL 227

5. МЛѢВЫ СІА (!) Jeparch 165 277b 11

×

МЛѢВЪ СІЮ Jeparch 160 315b 14, Euch, TSL 747, KB 12/1089, СІЮ
МОЛИТВОУ Pogod, Q, Synod, Synod 992, TSL 277

V rukopise Jeparch 165 odkazoval autor uvedené sekvence nejspíše ke dvěma částem kompletní modlitby. Nelze také zcela vyloučit, že části původně souvislého textu interpretoval jako modlitby dvě.

ZÁVĚR

Modlitba za čistotu je zachována ve dvou textových tradicích – staroslověnské a ruské. Obě vývojové linie vycházejí ze společného archetypu, nejspíše velkomoravského původu. Součástí východoslovanské tradice textu modlitby jsou jednak zápisy zachované v rukopisech *Besěd na evangelie*, jednak zápisy zařazené samostatně do sborníků různého typu.

Výsledky textologické analýzy zařazují představený materiál tří rukopisných záznamů (Jeparch 160, Jeparch 164, Jeparch 165) do východoslovanské textové tradice *Modlitby za čistotu*. Úplná znění památky zachycují rukopisy Jeparch 160 a Jeparch 165. Rukopis Jeparch 164 uvádí znění modlitby v podobě fragmentární. Všechna nově editovaná znění patří do skupiny samostatných zápisů modlitby ve sbornících ruské provenience (TSL 227, TSL 747, TSL 771, KB 12/1089).

PhDr. František Čajka, Ph.D.
Slovanský ústav AV ČR, v.v.i.
Valentinská 1, 110 00 Praha 1
cajka@slu.cas.cz

LITERATURA

ČAJKA, František

2013 „Molitva o izbavlennii otъ bluda v církevněslovanských rukopisech Trojicko-sergijevské lávry“; *Slavia* 82, č. 1–2, s. 43–52

2018a „Glosa v rukopise Chil 442 (fol. 565a) a její vztah k Besědám Řehoře Velikého“; in P. Malčík (ed.), *Vesper Slavicus. Sborník k nedožitým devadesátinám prof. Radoslava Večerky* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 87–96

2018b „Molitva i izbavlennii ot bluda v rukopisu KB 12/1089“; *Konštantínove listy* 11, č. 1, s. 105–118

DYKSTRA, Tom E.

2006 *Russian monastic culture. „Josephism“ and the Iosifo-Volokolamsk Monastery, 1479–1607* (München: Verlag Otto Sagner)

KONZAL, Václav

2005 *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českokírkevněslovanském překladu, Díl první (Sancti Gregorii Magni pontificis XL homiliarum in Evangelia. In versione bohemo-slavonica, pars prima). Homilie I–XXIV* (Praha: Slovanský ústav AV ČR – Euroslavica)

KONZAL, Václav – ČAJKA, František

2006 *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českokírkevněslovanském překladu, Díl druhý (Sancti Gregorii Magni pontificis XL homiliarum in Evangelia. In versione bohemo-slavonica, pars altera). Homilie XXV–XL* (Praha: Slovanský ústav AV ČR – Euroslavica)

MAREŠ, František Václav

1963 „Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova)“; *Slavia* 32, č. 3, s. 417–451

1979 *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin. With an outline of Czech Church Slavonic language and literature and with a selected bibliography* (München: Wilhelm Fink Verlag)

2000a „Církevněslovanské písemnictví v Čechách“; in E. Bláhová – J. Vintr (eds.), *Cyrlometodějská tradice a slavistika* (Praha: Torst), s. 256–327

2000b „Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova)“; in E. Bláhová – J. Vintr (eds.), *Cyrlometodějská tradice a slavistika* (Praha: Torst), s. 368–402

MIGNE, Jacques Paul (ed.)

1849 *Patrologiae cursus completus, series prima*. Tomus 76 (Parisiis), col. 1071–1312

NAHTIGAL, Rajko (ed.)

1941 *Euchologium sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. I. del. Fotografski posnetek* (Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti)

1942 *Euchologium sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. II. del. Tekst s komentarjem. S prilogo posnetka prvega lista odlomka sinajskega služebnika* (Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti)

REINHART, Johannes

1980 „Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Großen“, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 26, s. 46–102

2000 „Die Textologie der kirchenslavischen Übersetzung der Evangelienhomilien Gregors des Grossen“; in Ch. Voss – H. Warkentin – E. Weiher (eds.), *Abhandlungen zu den grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische Untersuchungen*. Band 1 (Freiburg i. Br.: Weiher), s. 245–295

VEPŘEK, Miroslav

2014 „Staroslověnské paraliturgické památky velkomoravského a českého původu“; in P. Kouřil et al. (eds.), *Cyrlometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu* (Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, v.v.i.), s. 268–271

2015 „Prefix *(j)ъz- as a Component of Lexical Bohemisms in Church Slavonic?“, in I. Janyšková – H. Karlíková (eds.), *Etymological research into Old Church Slavonic. Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2014, 9–11 September 2014, Brno* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 423–430

WEIHER, Eckhard et al. (eds.)

1998 *Die Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskij spisok, 1.–11. März* (Беликие Минеи четыи митрополита Макария. Успенский список. 1–11 марта) (Freiburg i. Br.: Weiher)

АЛЕКСЕЕВ, А. И. et al.

2011 „ИОСИФОВ ВОЛОКОЛАМСКИЙ (ВОЛОЦКИЙ) В ЧЕСТЬ УСПЕНИЯ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ МОНАСТЫРЬ“; in патриарх Московский и всея Руси Кирилл (ред.), *Православная Энциклопедия*. Т. 26 (Москва: Православная энциклопедия), s. 91–122. Dostupné též na: <http://www.pravenc.ru/text/673721.html> [cit. dne 12. 4. 2020]

ПРОТАСЬЕВА, Т. Н. – ЩЕПКИНА, М. В.

1958 *Сокровища древней письменности и старой печати. Обзор рукописей русских, славянских, греческих, а также книг старой печати Государственного исторического музея*. Ред. М. Н. Тихомиров (Москва: Советская Россия)

ДМИТРИЕВА, Р. П.

1991 „Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности“; in Д. С. Лихачев (отв. ред.), *Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности* (Ленинград: Наука 1991), s. 3–15

ДИАНОВА, Т. В. – КОСТЮХИНА Л. М.

1991 „Рукописные книги Иосифо-Волоколамской библиотеки (по материалам Отдела рукописей Государственного Исторического музея)“; *Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности*; in Д. С. Лихачев (отв. ред.), *Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности* (Ленинград: Наука 1991), s. 100–121

ДИАНОВА, Т. В. – КОСТЮХИНА Л. М. – ПОЗДЕЕВА, И. В.

1991 „Описание рукописей библиотеки Иосифо-Волоколамского монастыря из Епархиального собрания ГИМ“; in Д. С. Лихачев (отв. ред.), *Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности* (Ленинград: Наука 1991), s. 122–414

МОРОЗОВА, Е. И.

2016 „Три лицевые рукописи из Иосифо-Волоколамского монастыря (ГИМ. Епарх. 81; РНБ. Q.I.19; РГБ. Ф. 113. Вол. № 79). К проблеме интерпретации «дионисиевского стиля»“, *Вестник ПСТГУ. Серия V: Вопросы истории и теории христианского искусства* 23, ч. 3, s. 22–35

СОБОЛЕВСКИЙ, А. И.

1900 „Церковно-славянские тексты моравского происхождения“, *Русский Филологический Вестник* 43, ч. 1–2, s. 150–217

1906 „К хронологии древнейших церковно-славянских памятников“, *Известия Отделения Русского Языка и Словесности Императорской Академии Наук* 11, ч. 2, s. 1–19

1910 *Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии* (Санктпетербург: Типография Императорской Академии наук)